

PINTA **FILMI**

**Tampereen Eteläpuiston kaavamuutosalueen
arkeologinen vedenalaisinventointi**

Vesilahdella 3.9.2016

Maija Huttunen
Eveliina Salo
Pintafilmi Oy

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	3
2. Arkisto- ja rekisteritiedot.....	4
3. Yleiskartta.....	4
4. Tutkimusalue ja luonnonympäristö.....	4
5. Alueen historiaa.....	6
Rantojenkäytön historiaa.....	6
Frenckellin kalkkitehdas.....	7
Palomäen uimalaitos.....	7
Väylät ja satamat.....	8
6. Kenttätöitä.....	9
Viistokaikuluotaus.....	9
Matalat alueet ja rannat.....	9
Tarkastukset.....	11
7. Yhteenveto ja tulkinta.....	12

Lähteet

Painamattomat lähteet
Elektroniset lähteet
Karttalähteet
Kuvalliset lähteet

Kannen kuva: Palomäen uimalaitos vuonna 1961.

Museoviraston kuvakokoelmat: HK19780419:163. Kuvaaja: Salonen L.H.

1. Johdanto

Tampereen kaupunki suunnittelee asemakaavamuutosta Tampereen Eteläpuiston alueelle. Kaavamuutosalue koskee osittain Pyhäjärven ranta- ja vesialueita. Alueen vedenalaisia muinaisjäännöksiä ei tunneta riittävällä tarkkuudella, joten hankealueella suoritettiin muinaismuistolain (295/1963) 13 §:ään perustuen arkeologinen vedenalaisinventointi mahdollisten ennestään tuntemattomien muinaisjäännösten turvaamiseksi. Tutkimuksen kustannuksista vastaa Tampereen kaupunki muinaismuistolain 15 §:ään perustuen

Tutkittavien alueiden laajuus on yhteensä noin 4,5 hehtaaria. Viistokaikuluotaus suoritettiin 13.7.2016 ja sukellustutkimukset 31.8.2016. Tutkimuksissa havaittiin useita mielenkiintoisia anomaliaita, jotka tarkastettiin visuaalisesti ROV-sukellusrobotilla tai sukeltaen. Tutkimuksessa ei kuitenkaan tehty havaintoja yli 100 vuotta sitten uponneista kulttuuriperintökohteista.

Lisätietoja tutkimuksesta antaa: eveliina.salo@pintafilmi.com tai + 358 44 326 7097.

Vesilahdella 3.9.2016



Eveliina Salo
FM Meriarkeologi

2. Arkisto- ja rekisteritiedot

Tutkimuksen laatu:	Arkeologinen vedenalaisinventointi
Tutkimuksen syy:	Maa- ja vesialueen käyttö, rakennushankkeen suunnittelu
Alue:	Tampere, Eteläpuisto
Peruskartta:	TM35 lehtijako M4211H2
Tutkittavan alueen laajuus:	Noin 4,5 hehtaaria
Tutkimuslaitos:	Pintafilmi Oy
Tutkimusryhmä:	Meriarkeologi Eveliina Salo ja merigeologi Maija Huttunen
Tutkimuksen tilaaja:	Tampereen kaupunki
Kenttätöyt:	13.7. ja 31.8.2016.
Tutkimusraportti:	3.9.2016
Raportin jakelu:	Tampereen kaupunki ja Museoviraston arkisto

3. Yleiskartta



Kartta 1. Tutkimusalueen sijainti Tampereen eteläpuolella on merkitty karttaan keltaisella. Karttapohja: MML peruskartta.

4. Tutkimusalue ja luonnonympäristö

Tutkimusalue sijaitsee Pyynikin harjun ja Eteläpuiston edustalla, Tampereen keskustan eteläpuolella. Tutkittava vesialue rajoittuu idässä Ratinan siltaan ja lännessä 1960-luvulla puretun Palomäen uimalan edustalle (kartta 2). Maa-alue tutkittavan vesialueen edustalla on puistoa ja osittain parkkialuetta. Alueen keskivaiheilla sijaitsee kunnostettu laivalaituri ja rantakahvilan pienvenelaituri.

Pyynikin harju on luonnonsuojelullisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokas. Muinaiset meri-, ja järvivaiheet ovat muotoilleen harjun rinteille rantatörmä. Selvin muinaisranta on 125 metrin korkeudessa oleva Yoldiameren rantatörmä. Harjun maisemien suojelu alkoi vuonna 1830, jolloin puiden hakkuu kiellettiin. Kansanpuistoksi Pyynikki muodostettiin niin ikään 1830-luvulla. Harju muuttui ulkoilualueeksi, jonne tehtiin kävelyretkiä.¹

Rannat tutkimusalueen itäosassa on suoristettu ja pengerretty harkkokivillä Ratinan sillan rakentamisen yhteydessä. Rantaa on pengerretty kivillä tutkimusalueen keskivaiheilla, mutta nämä pengerrykset ovat osittain hyvin huonokuntoiset.

Tutkimusalue sijaitsee Tammerkosken alapuolella. Tutkimusalueen itäosassa virta on voimakasta, mutta länsiosassa virtaus ohjautuu tutkimusalueen ohi kauempana järvellä. Virta on muokannut pohjan profiilin jyräksi ja muodostanut 40 metrin syvyyteen tutkimusalueen edustalle. Itäosassa rannat ovat jyrkät ja syvenevät nopeasti. Pohjanlaatu on kalliainen ja syvemmillä mutainen. Tutkimusalueen länsiosa on sen sijaan matalaa ja kivikkoista ja pohjasedimentti pääasiassa hiekkaa. Ranta on luonnonmukaista. Rannalla on pienveneiden vetopaikkoja. Veden syvyys tutkittavilla alueilla on noin 0-23 metriä.



Kartta 2. Tutkimusalue on rajattu karttaan punaisella. Karttapohja: MML peruskartta.

¹ ELY-keskus 2014.



Kuva 1. Rannan kivipengerrystä tutkimusalueen keskivaiheilla.



Kuva 2. Palomäen uimalan betoniperustuksia rannalla tutkimusalueen länsipäässä.



Kuva 3. Rantapengerrystä Ratinan sillan edustalla tutkimusalueen itäosassa.



Kuva 4. Tutkimusalueen länsiosan rannalla on veneiden vetopaikkoja.

Vesi oli tutkimusajankohtina melko kirkasta. Sukellustöitä lykättiin myöhempään syksyyn, jotta veden partikkelipitoisuus vähenisi ja näkyvyys vedessä parantuisi. Vaakanäkyvyys vedessä oli sukellustöiden yhteydessä noin 1,5 metriä.

Tutkimusalueelta tai koko Pyhäjärvestä ei tunneta vedenalaisia muinaisjäännöksiä. Tutkimusalue on vesistönkäytön näkökulmasta potentiaalinen löytöalue, koska se sijaitsee pitkään aktiivisessa käytössä olleen kulkureitin lähellä.

5. Alueen historiaa

Rantojenkäytön historiaa

Karttalähteissä tutkimusalue on ollut rakentamatonta lähes aina. Tutkimusalueen länsipuolelle on kehittynyt teollisuutta ja toisaalta koillispuolella on sijainnut toinen Tampereen pääsatamista, Laukontorin satama.

Eteläpuistossa rannan käytön kannalta merkittävimpiä muutoksia ovat olleet alueella ennen kaupungin perustamista sijainnut torppa, joka näkyy Isaac Lithovin kartassa vuodelta 1758².

² Kartta kokoelmassa Tampereen museot, 341 Finlayson 341 19:16.

Ylärinnettä on viljelty 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Eteläpuisto osoitettiin asemakaavassa puistoksi 1867-68 ja puistoa rakennettiin 1910-1920-luvuilla. Puiston suunnitteli kaupungininsinööri K. Vaaramäki ja sen rakennuttamista johti kaupunginpuutarhuri Onni Kastren. Vielä vuonna 1897 Eteläpuisto palveli venäläisten sotilaiden kasvimaana ja kellareina. Sisällissodan aikana alue muuttui väliaikaiseksi lanttu- ja perunamaaksi.³

Frenckellin kalkkitehdas

F.W.Frenckel perusti kalkkitehtaan Pyhäjärven rantaan vuonna 1870-80-luvulla paperinvalmistuksessa tarvittavan sammuttamattoman kalkin tuottamiseksi. Kalkkipolttimo toimi noin 20 vuotta. Tehtaan toimintavuosien ajankohdasta on olemassa useita eriäviä lähdetietoja. Aivan järven rannassa sijainneen kalkkitehtaan alue oli aidattu ja alueeseen kuuluneen laiturin päässä oli vuonna 1871 rakennettu uimalarakennus. Tehtaan sijainti näkyy mm. August Ahlbergin kartassa vuodelta 1882 ja F.L. Caloniuksen Tampereen kaupungin asemakartassa vuodelta 1887.

Palomäen uimalaitos

Palomäen uimalaitos valmistui vuonna 1908 Pyynikin kaupunginosan ja VI kaupunginosan rajalle Pyhäjärven rantaan. Uimalaitoksella oli erilliset uima-altaat ja hyppykerrokset naisille ja miehille. Pyynikin uimahallin valmistuttua vuonna 1957 uimalan käyttö väheni. Talvella 1963 huonokuntoinen uimalaitos purettiin. Pyhäjärven vedenlaatu oli myös todettu huonoksi. Vuonna 2004 Pyhäjärven rantaan pystytettiin muistomerkki uimalaitoksen sijaintipaikalle.⁴



Kuva 5. Palomäen uimalaitos 1940-50-luvulla. Kuvaaja Veikko Kanninen, kuvalähde: Tampereen museot, inv.nro. 522:C:150

³ Tampereen kaupunki 2013, 40.

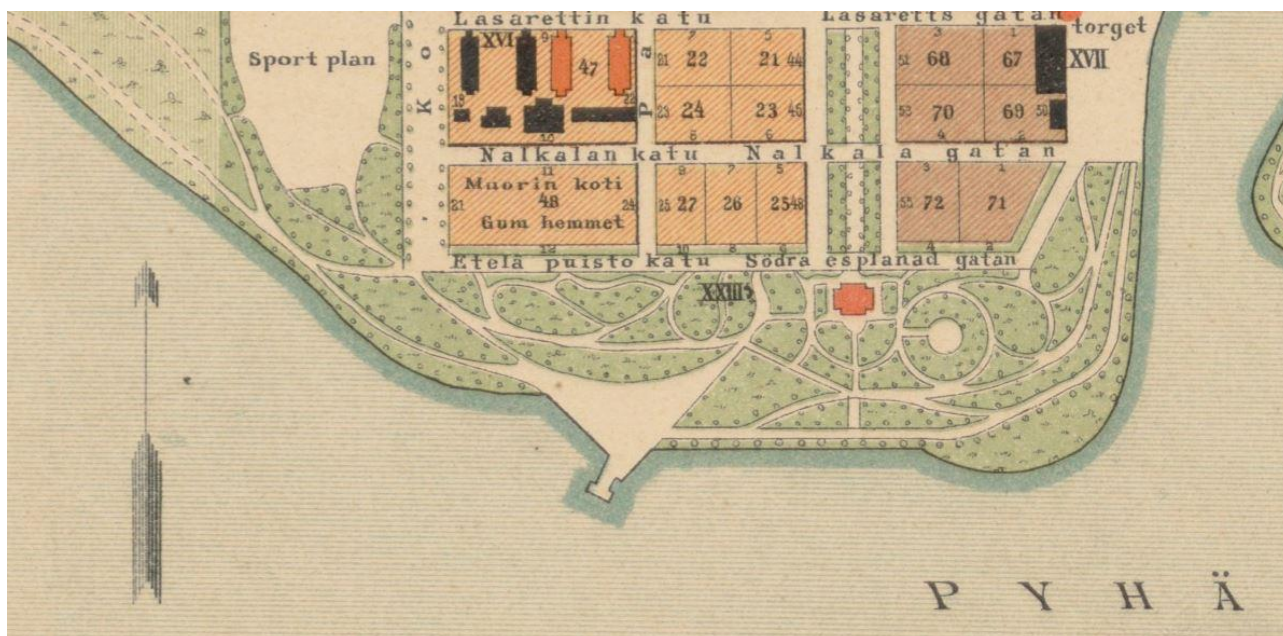
⁴ Tampereen kaupunki 2013, 39.



Kuva 6. Palomäen uimalaitos vuonna 1928. Kuvaaja Teuvo Mäkinen, kuvalähde: Tampereen museot, inv.nro. 448:7973.

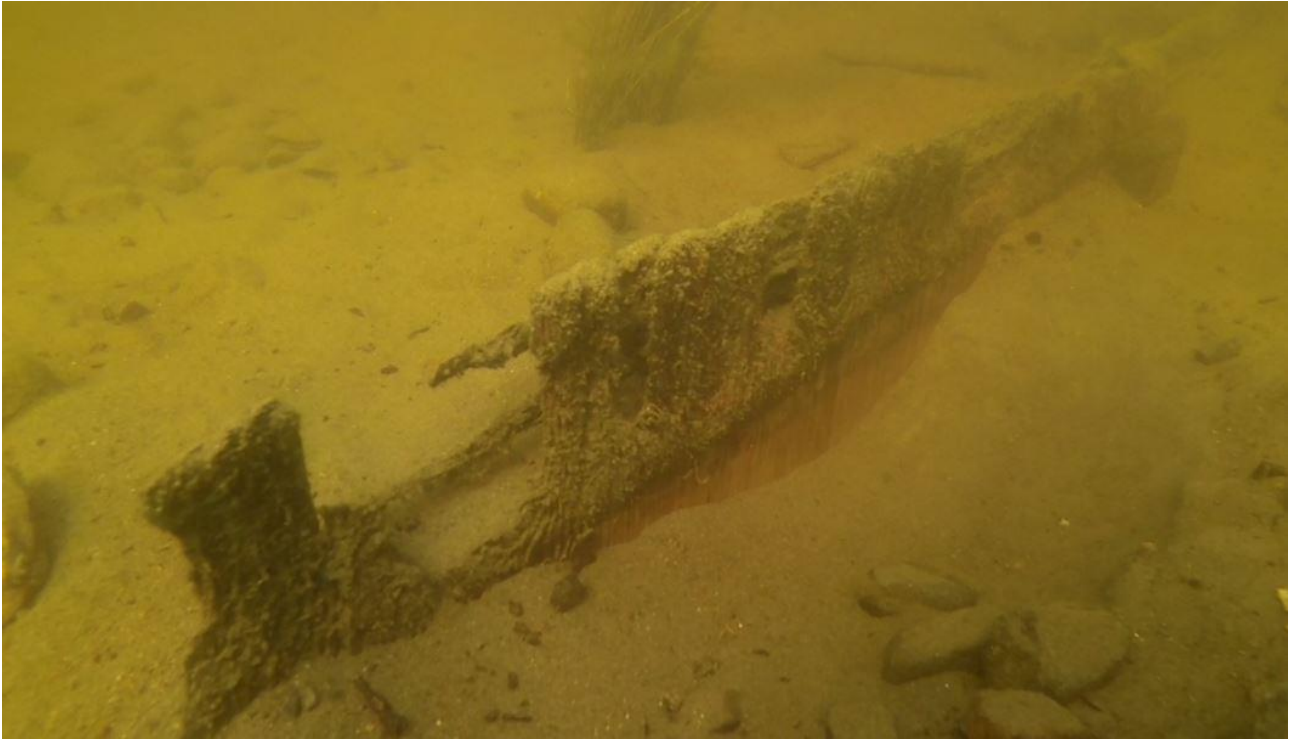
Väylät ja satamat

Väylä Laukontorin satamaan kulkee tutkimusalueen editse. Alueella on sijainnut Frenckelin kalkkitehtaan laituri. Nykyään veden päälle jatkuvaa laituria ei enää ole olemassa, mutta rannassa on edelleen käytössä oleva rannansuuntainen puinen laituripengerrys.



Kartta 3. Karttaote asemakaavakartasta vuodelta 1896. Kartassa näkyy yksi laituri tutkimusalueella. Tekijä Petterson Lambert. Karttalähde: www.doria.fi; <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201308194375>.

muodostelmassa pohjassa. Aluksi seinämää epäiltiin hyllyn laidaksi, mutta kun rakennetta paljastettiin hiekasta, se ei vaikuttanut enää veneen osalta (kuvat 8 ja 9). Sedimentin yläpuoliset osat ovat kuluneet hauraiksi, mutta hiekan sisällä olevat osat ovat hyväkuntoista kirkasta lautta. Rakenteen pituus on noin kaksi metriä. Rakennetta ja sen vieressä olevaa laatikkomaista puujäännettä kuvattiin videokameralla.



Kuva 8. Aitamaista rakennetta pohjaan hautautuneena. Kuvassa näkyvän rakenteen pituus on noin yksi metri.



Kuva 9. Aitamainen rakenne on säilynyt hiekan sisällä hyväkuntoisena. Lautta on modernia ponttilautaa. Kuvassa näkyy rauennut ponttiliitos.

Uimalan alueella havaittiin myös harkkokiviä ja pystyhirsii pohjasta. Hirret on katkaistu noin 30 cm korkeudelta pohjasta (kuvat 10 ja 11). Havainnot liittyvät uimalan rakenteisiin. Uimalan lähetyvillä pohjassa havaittiin modernia romua, kuorma-auton rengas, rautaromua, kenkiä, runsaasti pulloja, suodatinkangasta, irtonaista puutavaraa ym.



Kuva 10. Palomäen uimalaan liittyviä hirsitä jonoina pohjassa.

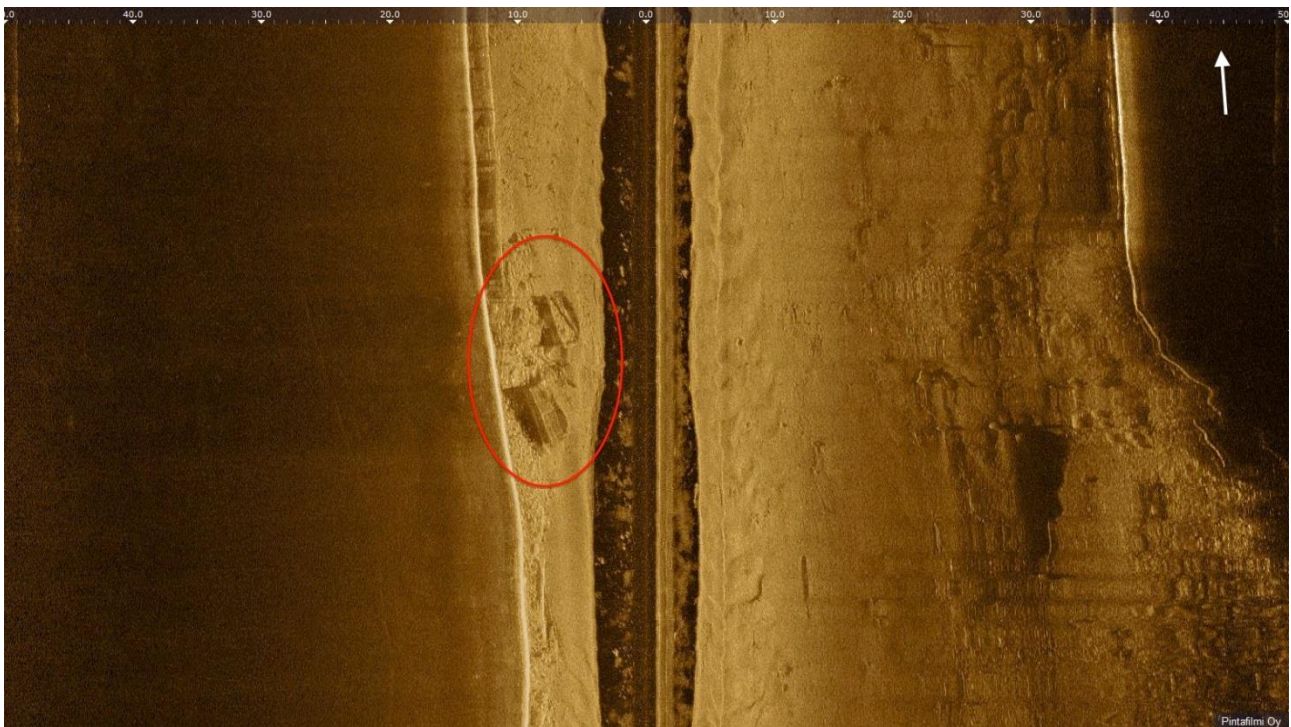


Kuva 11. Palomäen uimalaan liittyvä hirsi ja rautatappi.

Tarkastukset

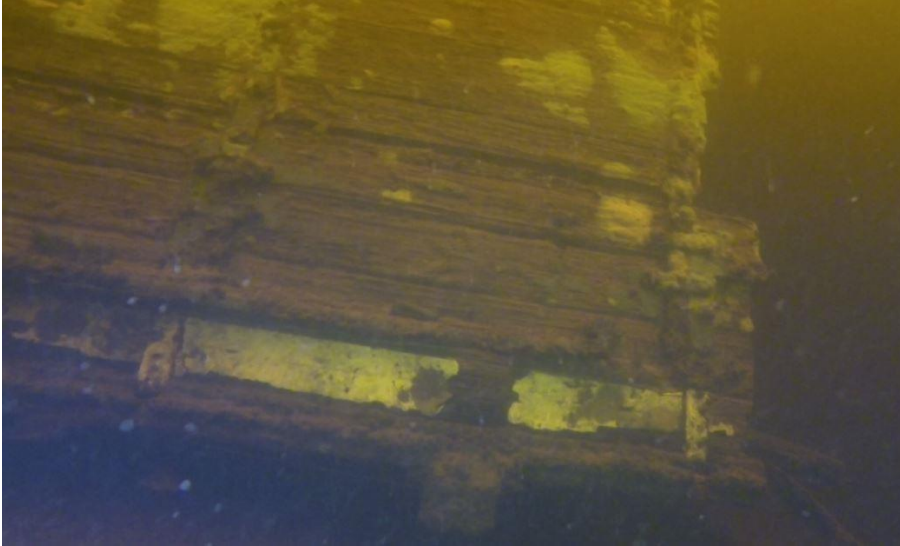
Tarkastukset tehtiin ROV-robotilla (remotely operated vehicle, Eprons RB mini-100) ja sukeltaen. ROV:illa tallennettiin kahta videokuvaa samanaikaisesti. Toinen kameroista on GoPro hero 3 –kamera ja toinen ROV:in oma kamera.

Tarkastuksissa tutkittiin Ratinan sillan kupeessa kahta traktorin peräkärreksi tai muuksi lavaksi tulkittua objektia (kuva 12). Viistokaikuluotaamalla havaitut suorakaiteenmuotoiset lavat tarkastettiin ROV:lla (kuvat 13 ja 14). Ne sijaitsevat noin kahden metrin syvyydessä sillan pilarin vieressä. Puujäänteet ovat kooltaan 2 x 5 metriä ja 1,7 x 3,8 metriä. Lankuista rakennetuissa lavoissa on rautaiset lattaraudat lankkujen kiinnitystä varten. Toisessa alaosan rautaosa on mahdollisesti maalattu valkoiseksi. Puuosat ovat kuluneet virtauksessa hauraammaksi, mutta lavat eivät todennäköisesti ole maanneet pohjassa muutamaa vuosikymmentä pidempään.

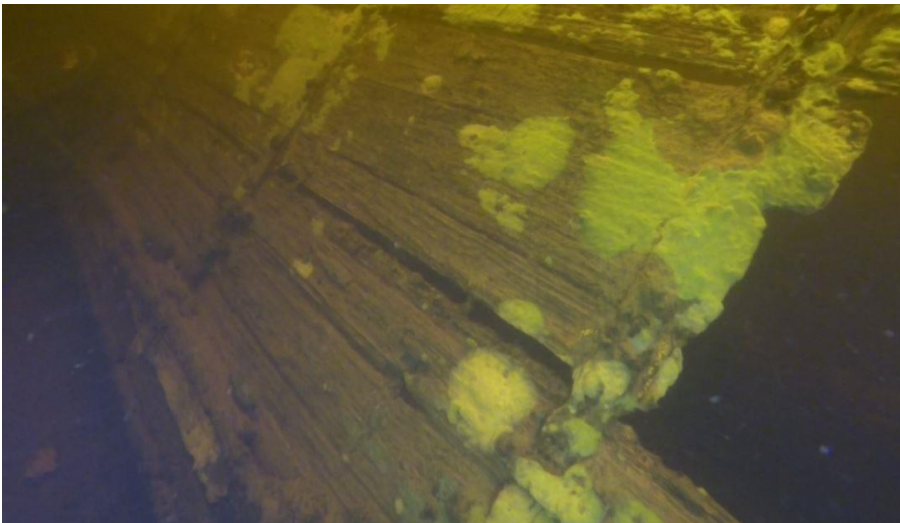


Kuva 12. Ratinan sillan vieressä havaittiin viistokaikuluotaamalla suorakaiteenmuotoisia puujäänteitä.

Jäänteet liittyvät mahdollisesti 1950-luvulla rakennetun sillan rakennustöihin. Kohteita arvioitiin siitäkin näkökulmasta, että voisivatko ne olla tällä kohdalla sijainneen Nalkalan lossin tai lossien jäänteitä. Niissä ei kuitenkaan havaittu sellaisia rakenteita, jotka viittaisivat minkäänlaiseen vesikulkuneuvoon. Tarkastusta vaikeutti kova virtaus.



Kuva 13. Puisen lavan pääty. Lankut on kiinnitetty toisiinsa lattarautoilla. Alaosassa on mahdollisesti valkoista maalia, yläosassa sienikasvustoa.



Kuva 14. Lankut ovat kuluneet virtauksessa hauraksi, mutta jäänteet eivät todennäköisesti ole olleet vedessä joitain kymmeniä vuosia kauempaa.

Sukeltaen tarkastettiin tutkimusalueen länsiosan matalilla alueilla viistokaikuluotaamalla havaittuja anomaliaita. Kohteet todettiin ympäristöstään poikkeaviksi luonnonmuovaamiksi kivikkoalueiksi.

7. Yhteenveto ja tulkinta

Tutkimusalue sijaitsee Tampereen Eteläpuiston edustalla, missä suunniteltu kaavamuutos koskee myös vesialuetta. Tutkimusalueen editse on pitkään kulkenut laivareitti Laukontorille, joka on ollut kaupungin tärkein satama Pyhäjärvellä. Eteläpuiston alue on osoitettu puistoksi asemakartassa 1860-luvulla. Rannat eivät ole olleet erityisen aktiivisessa käytössä. 1700-luvulla alueella on

sijainnut torppa. Tutkimusalueen länsipäässä on sijainnut massiivinen uimala, joka on purettu vuonna 1963. Uimalan betonisia ja puisia jäänteitä on edelleen havaittavissa rannalla ja järvenpohjassa.

Arkeologinen vedenalaisinventointi toteutettiin viistokaikuluotaamalla sekä matalia alueita ja kivikoita sukeltaen. Kohteita tarkastettiin sekä ROV-robotilla ja sukeltaen. Tutkimuksissa ei havaittu yli 100 vuotta sitten uponneita kulttuuriperintökohteita, jotka siten olisivat muinaisjäännöksinä suojeltavia.

Lähteet

Painamattomat lähteet

ELY-keskus 2014	Pirkanmaan valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi, ehdotus valtakunnallisiksi maisema-alueiksi 2013-14. Pirkanmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. ELY-raportteja 48, 2014.
Tampereen kaupunki 2013	Tampereen keskustan rantojenkäytön historia 1700-luvulta lähtien. Tampereen kaupungin maankäytön suunnittelu 2013. ID 639 163.

Elektroniset lähteet

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx.

<http://www.tampere.fi/ekstrat/taidemuseo/muistomerkit/palomakiuimalaitos.html>. Sivustolla on vierailtu 28.8.2016.

www.doria.fi; <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201308194375>. Sivustolla on vierailtu 25.8.2016.

Karttalähteet

Isojakokartta, Isaac Lithov 1758 kokoelmassa Tampereen museot 341 Finlayson 341 19:16.

www.doria.fi.

Kuvalähteet

Tampereen museoiden ja Museoviraston kuvakokoelmat.
www.finna.fi.